

Міністерство освіти і науки України
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

До 105-річчя заснування
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

«ІСТОРІЯ ДНІПРОВСЬКОГО НАДПОРІЗЖЯ»

XIII Дніпропетровська обласна
історико-краєзнавча конференція
27–28 жовтня 2023 р.

Матеріали доповідей

Дніпро
2023

Міністерство освіти і науки України
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

До 105-річчя заснування
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

«ІСТОРІЯ ДНІПРОВСЬКОГО НАДПОРІЖЖЯ»

**ХІІІ Дніпропетровська обласна
історико-краєзнавча конференція
27–28 жовтня 2023 р.**

Матеріали доповідей

Дніпро
«Середняк Т.К.»
2023

*Рекомендовано до друку вченою радою історичного факультету
Дніпровського національного факультету імені Олесь Гончара
від 15.11.2023 р., протокол № 4*

Редакційна колегія:

д-р іст. наук, доц. Д. В. Архірейський (відп. ред.), д-р іст. наук, проф. С. І. Світленко, канд. іст. наук, доц. В. В. Безуглий, канд. іст. наук, доц. А. Г. Венгер, канд. іст. наук, доц. О. В. Дяченко, канд. іст. наук, доц. О. М. Каковкіна (секретар), канд. іст. наук, доц. В. С. Лавренко.

Рецензенти:

д-р іст. наук., старш. наук. співроб., проф. кафедри історії України Дніпровського національного університету імені Олесь Гончара В. В. Ващенко;
д-р іст. наук, проф., завідувач кафедри документознавства та інформаційної діяльності Інституту промислових та бізнес технологій Українського державного університету науки і технологій О. В. Михайлюк.

**I-90 «Історія Дніпровського Надпоріжжя»: матеріали доповідей
XIII Дніпропетровської обласної історико-краєзнавчої
конференції, 27–28 жовтня 2023 р. [Електронне видання] —
Дніпро: Середняк Т. К., 2023. — 218 с.**

ISBN 978-617-8139-23-0

У збірнику опубліковано матеріали XIII Дніпропетровської обласної історико-краєзнавчої конференції «Історія Дніпровського Надпоріжжя», які розкривають діяльність визначних постатей, різні аспекти історії міст і сіл, суспільно-політичного життя, освіти, науки, духовності і культури краю, географічно-туристичну компоненту краєзнавства Придніпров'я.

Видання розраховане на усіх, хто цікавиться історією рідного краю.

© Автори статей, 2023

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Вступне слово в. о. декана історичного факультету ДНУ імені Олесея Гончара <i>Дмитра Архірейського</i>	5
Вітальне слово ректора ДНУ імені Олесея Гончара <i>Сергія Оковитого</i>	6
<i>Голубчик Лідія</i> . Питання дерусифікації та деколонізації нерухомої культурної спадщини Дніпропетровської області.....	7
<i>Світленко Сергій</i> . Дмитро Яворницький та українські діячі Катеринослава/Дніпропетровська – дійсні члени Наукового товариства ім. Шевченка.....	11
<i>Романець Наталя</i> . Діяльність політвідділів МТС в умовах Голодомору на Дніпропетровщині.....	18
<i>Іваненко Валентин</i> . Суб'єктивні нотатки до інтелектуального портрета Почесного доктора Гончарівського університету академіка П. Т. Тронька.....	23

Секція 1. ІСТОРИЧНІ ПОСТАТІ ПРИДНІПРОВ'Я

<i>Міщанчук Наталя</i> . Микола Лисенко на сторінках катеринославських періодичних видань початку ХХ ст.....	30
<i>Товстоляк Надія</i> . Чернігівська гілка катеринославських дворян Алексеєвих....	34
<i>Брага Леон</i> . Постаць Дмитра Івановича Яворницького в історіографії: загальний огляд.....	37

Секція 2. ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ ДНІПРОВСЬКОГО НАДПОРІЗЖЯ

<i>Колесник Оксана</i> . Особливості підготовки тому «Звід пам'яток історії та культури Дніпропетровської області» в 2015–2023 рр.	43
<i>Чирук Святослав</i> . Демографічна ситуація в Кам'янці Старожитній у ХVІІІ ст. ...	47
<i>Посуцько Ольга</i> . Історія Павлоградського повіту у матеріалах судів кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст.	56
<i>Молдаванов Євген</i> . До історії заснування козацьких поселень на території сучасного Павлограду.	59
<i>Дяченко Ольга, Уманська Наталя</i> . Доля німецьких поселенців села Ямбург (Дніпровське): за матеріалами спогадів Єви Блейхер.	63
<i>Мащенко Ольга</i> . Спогади як наративні джерела про характер боїв за місто Кам'янське (Дніпродзержинськ) восени 1943 р.	68
<i>Гаврилов Євгеній</i> . Джерела з історії Дніпродзержинського аероклубу ім. В. Молокова в колекції музею історії міста Кам'янське.....	73
<i>Прокопов Вадим</i> . Перейменування вулиць міста Дніпра (кількісний та якісний аналіз).	77

Секція 3. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВІЙ

КРАЮ

<i>Ходченко Олена</i> . Чеські колоністи в Придніпров'ї та Криму.....	83
---	----

<i>Компанієць Сергій.</i> Історія соціальної еліти Подніпров'я України XIX ст. на сторінках академічних видань.	88
<i>Шляхов Олексій.</i> Розвиток приватного підприємництва в промисловості Катеринославщини наприкінці XIX – на початку XX ст.: гендерний аспект.	92
<i>Нікітєв Олександр.</i> Соціально-економічна ситуація на Катеринославщині в перші роки після громадянської війни.	98
<i>Буланова Ангеліна.</i> Тенденції радянської історіографії 1920-х – 1980-х рр. у висвітленні селянського повстанського руху Катеринославщини 1917–1921 рр. .	101
<i>Архїрейський Дмитро.</i> Білий рух і Катеринослав.	106
<i>Бурмага Володимир.</i> Насилля на війні: за матеріалами Катеринославської губернії 1919–1920 рр.	110
<i>Мельник Яна.</i> Україномовна преса Дніпропетровщини 1920–1930-х рр. у контексті політики «українізації» (на прикладі міста Кам'янське).	114
<i>Сухомлин Олександр.</i> Дніпропетровська обласна контора «торгсин»: організаційна структура і персональний склад (1932–1935).	119
<i>Коломоєць Олена, Коломоєць Юрій.</i> Антисемітська пропаганда у пресі в роки нацистської окупації (за матеріалами газети «Кам'янські вісті»).	123
<i>Фролова Вікторія.</i> Делегації з Чехословаччини у Дніпропетровській області наприкінці 1940-х рр.	128
Секція 4. ОСВІТА, НАУКА, ДУХОВНІСТЬ І КУЛЬТУРА КРАЮ	132
<i>Титаренко Костянтин.</i> Керносівська стела як пам'ятка піктографічного письма.	132
<i>Шапочкіна Ірина.</i> Археологічні культури від неоліту до залізного віку на теренах Дніпропетровщини (за матеріалами колекції Василя Сідака).	136
<i>Малишко Олег.</i> Мандрівки як різновид дозвілля Лівобережного дворянства (кінець XVIII – перша половина XIX ст.).	140
<i>Лавренко Валерія.</i> Пивоваріння та культура споживання пива на Придніпров'ї на початку XX ст.	144
<i>Ковальова Наталя.</i> Проведення січовими стрільцями культурно-просвітницької роботи на «Великій Україні» (1917–1920).	148
<i>Сніда Євгеній.</i> Проблеми духовної освіти на Катеринославщині в 1917–1919 рр. (за матеріалами періодичних видань).	151
<i>Буланова Наталя.</i> Церковно-релігійне життя на Дніпропетровщині під час нацистської окупації 1941–1944 рр.	155
<i>Рева Ірина.</i> Церковний дзвін як інструмент соціальної комунікації в українському традиційному суспільстві.	161
<i>Каковкіна Ольга.</i> Маловідомі джерела з минулого історичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.	165
<i>Пісчанська Юлія.</i> Колекція кам'яної пластики Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького у семантичному просторі м. Дніпро (2022–2023).	169
<i>Суматохіна Ірина, Сорока Юлія.</i> Пам'ятки природи та культури Дніпропетровської області в умовах війни.	172
<i>Лисичарова Галина, Топчій Олександр.</i> Систематизація педагогічного досвіду	

використання цифрових технологій на уроках географії 10 класу (за публікаціями платформи «На урок» за 2022–2023 рр.).....	176
<i>Лисичарова Галина, Мельник Тетяна.</i> Узагальнення практичного досвіду вчителів ЗЗСО з формування історико-географічної системи знань на уроках географії в 7 класі.....	180
<i>Лисичарова Галина, Григор Ілля.</i> Безпекові умови роботи шкіл м. Дніпро в режимі воєнного стану на початку 2023–2024 навчального року.....	184

СЕКЦІЯ 5. ГЕОГРАФІЧНО-ТУРИСТИЧНА КОМПОНЕНТА

КРАЄЗНАВСТВА ПРИДНІПРОВ'Я

<i>Савицька Ксенія.</i> Агломерації Дніпропетровської області.....	189
<i>Манюк Вадим.</i> Басейновий підхід у краєзнавчих студіях.....	192
<i>Сизенко Олег.</i> Картографічне моделювання культурних ландшафтів Дніпровського Надпоріжжя кінця XVIII століття.....	197
<i>Грушка Віктор.</i> До питання про атрактивні об'єкти міста Жовті Води як складові туристичного краєзнавства Дніпропетровщини.....	201
<i>Безуглий Віталій, Троценко Вікторія.</i> Туристично-краєзнавчі можливості с. Чумаки Кам'янського району в умовах військового стану.....	205
<i>Безуглий Віталій, Юрченко Ярослав.</i> Вплив народних промислів Петриківщини на формування туристично-краєзнавчого іміджу Придніпров'я...	210
<i>Лисичарова Галина, Суматохіна Ірина, Яшина Тетяна.</i> Використання технології «перевернутого навчання» у викладанні географії в загальноосвітніх школах: огляд та аналіз за 2020–2022 роки.....	215

особисті матеріали випускників аероклубу, що складаються переважно з особистого листування, містять значні перспективи досліджень у царині біографістики, але з точки зору дослідження функціонування аероклубу та системи ТСОАВІАХІМУ такі джерела мають доволі скромний потенціал.

Бібліографічні посилання

1. Атлас конструкции планеров / сост. В. В. Шушурин, под ред. инж. О. К. Антонова. Москва-Ленинград: Гос. изд. оборонной промышленности, 1938. 105 с.
2. Василенко Б. М. Высокий взлёт: док. очерки. Киев: Политиздат Украины, 1978. 112 с.
3. Василенко Б. М. Дніпродзержинський аероклуб ТСОАВІАХІМУ ім. Героя Радянського Союзу В. Молокова (1934–1941). *Музей історії міста Кам'янське (далі – МІК)*. Документ. КП-(VI)5920. Машинопис. Оригінал.
4. Василенко Б. М. Соколиный взлёт: док. очерки. 2-е доп. изд. Киев: Молодь, 1982. 208 с.
5. Джорданов А. Ваши крылья / пер. с англ., под. ред. В. Гришина, В. Пышнова. Москва: Полиграфкнига, 1938. 123 с.
6. Карпенко В. Бердянський ревком и учреждения в 1920 году: окончательное установление советской власти и становление советской бюрократии. Бердянск деловой. 2011. 30 июня. (№ 26). С. 10.
7. Крижевич С. О. Діяльність аероклубів у системі Товариства сприяння обороні, авіаційному та хімічному будівництву України (1927–1948 рр.). *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 78. С. 53–58.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_78_18
8. Крижевич С. О. Участь ТСОАВІАХІМУ в розмінуванні території України (1944–1946 рр.). *Література та культура Полісся*. 2013. Вип. 73: Історичні науки. С. 162–177.
9. Маркін М. М. Спогади про створення аероклубу в Кам'янському. *МІК*. Документ. КП-49870. Машинопис. Оригінал.
10. Слоневский О. Ю., Мороз О. М. История в лицах или Портретная галерея Каменского-Днепродзержинска: новеллы и очерки. 3-е изд., доп. Днепродзержинск: ИД «Андрей», 2013. 560 с.

Вадим Прокопов

*кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник
КП «Музей історії Дніпра» Дніпровської міської ради,
старший викладач кафедри філософії, соціології та історії
Дніпровського державного аграрно-економічного університету*

ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ ВУЛИЦЬ МІСТА ДНІПРА (КІЛЬКІСНИЙ ТА ЯКІСНИЙ АНАЛІЗ)

Постановка проблеми. Найменування міст та їхні внутрішні топонімічні назви (урбоніми) відіграють важливу роль у формуванні ідентичності країни. Процеси перейменування останніх років відображають не тільки зміни в політичному ландшафті, але й глибокі соціокультурні зрушення в українському суспільстві, що пов'язані з революцією та війною РФ проти України. Хоч зміна

топонімічного обличчя міста триває і у 2023 р., назріла необхідність проаналізувати нові перейменовані назви, зробити їх кількісну та якісну характеристику, що ми й намагались втілити у статті.

Мета розвідки – підвести підсумки статистики нових назв, систематизувати за категоріями та проаналізувати за тематичною ознакою.

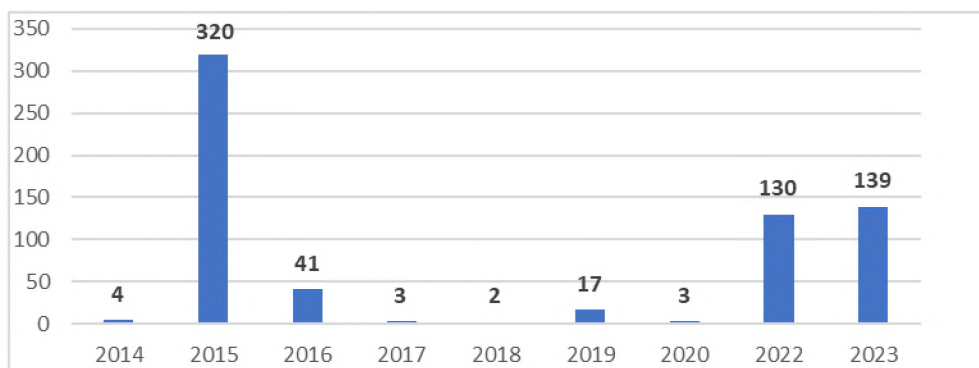
Проблема історії змін топоніміки в Катеринославі-Дніпропетровську-Дніпрі хоч і є актуальною, але наразі все ще чекає свого ретельного дослідження. Початок вивчення історії назв вулиць міста розпочав історик-краєзнавець В. Старостін. Його нарис показує те, що вулиці міста неодноразово змінювали свою назву не лише при зміні політичного режиму царський/більшовицький/український, але й в середині зазначених періодів. Зокрема в 1950-х рр. радянська влада вдалась до масштабних перейменувань. Прикладом узагальнюючої літератури про історію міста можна назвати колективну монографію за редакцією А. Болебруха і роботи В. Лазебник.

Джерелами дослідження виступили повідомлення про результати рішення сесій міської ради щодо перейменувань топонімів міста (вулиць, провулків, парків та ін.), розпорядження міського голови, а також документи комісії з перейменувань із зазначенням старих та нових назв топонімів міста. Крім того джерелом можуть слугувати карти та плани міста.

Виклад матеріалу. Як відомо, у 2015 р. після прийняття закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» була перейменована значна частина топонімів Дніпропетровська (нині Дніпра), які містили в собі залишки комуністичної ідеології чи діячів більшовицького режиму. У 2022 р. топоніми, що мали російські назви, спочатку перейменовувались міською владою на власний розсуд. У 2023 р. цей процес набрав юридичної сили, адже Верховна Рада прийняла закон «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії».

На жовтень 2023 р. у Дніпрі було перейменовано 660 топонімів включно з назвами районів та самого міста.

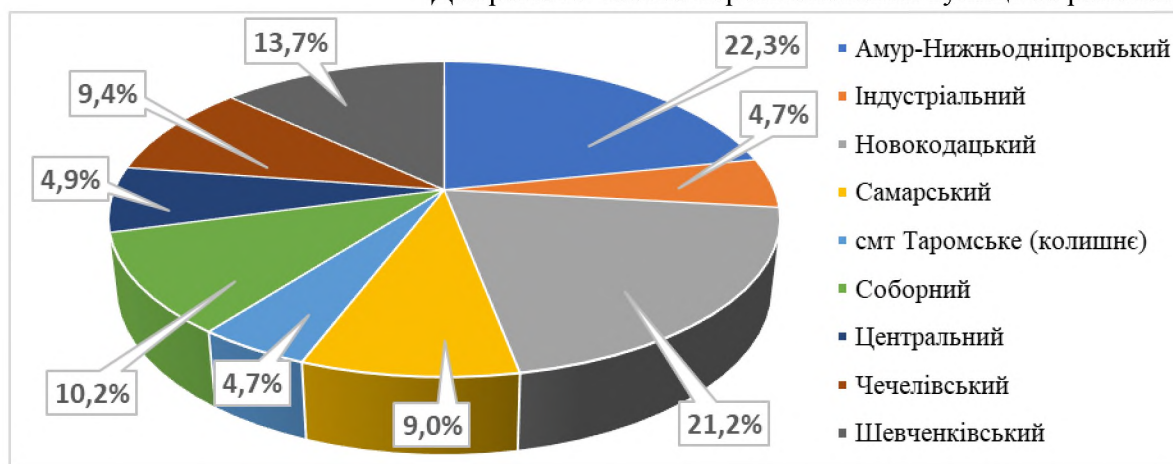
Діаграма 1. Кількість перейменованих топонімів за роками

З діаграми 1 бачимо, що у 2015 р. кількість перейменувань була найбільшою (48,6 %), адже змінили досить велику кількість топонімів, пов'язаних з більшовизмом. Якщо взяти за основу дані В. Старостіна, згідно з якими всього в місті Дніпро налічується близько 2 500 вулиць, то загальна кількість перейменувань за період 2014–2023 рр. становить 26 %.

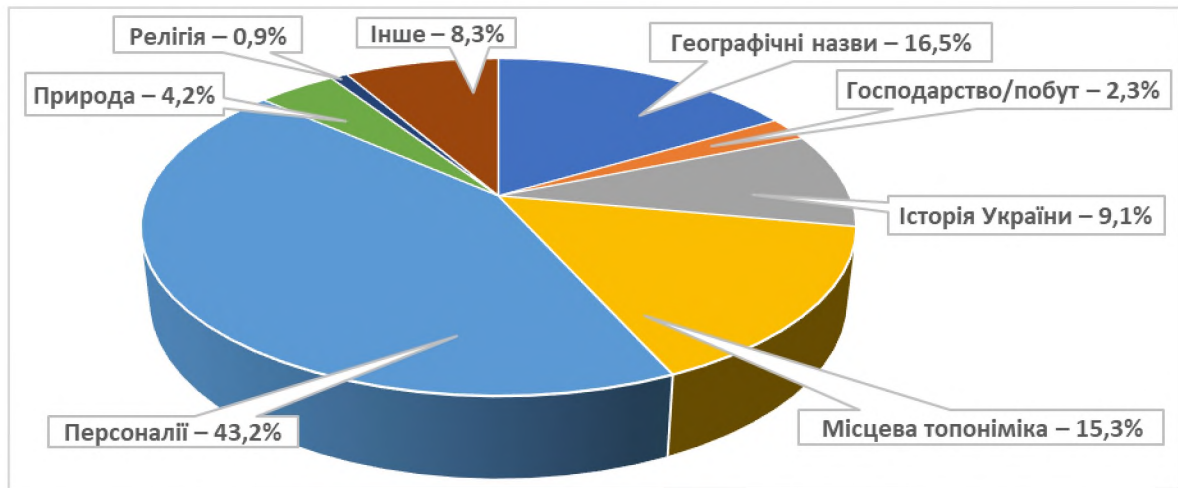
Проаналізувавши розподіл перейменованих топонімів за районами, бачимо, що найбільше нових назв у Амур-Нижньодніпровському та Новокодацькому районах, що не дивно, адже вони є найбільшими за площею в місті (діаграма 2). Ці дані умовні, бо справжню пропорційну різницю перейменованих і незмінюваних вулиць за районами встановити наразі важко, адже ми не знайшли точних відомостей про кількість вулиць у тому чи іншому районі. Це завдання залишається для майбутніх досліджень.

Діаграма 2. Частка перейменованих вулиць за районами

Для дослідження тематики топонімів ми поділили їх на 8 умовних категорій (діаграма 3): «географічні назви», «господарство\побут», «історія України», «місцева топоніміка», «персоналії», «природа», «релігія», «інше». Дві категорії («географічні назви» і «персоналії») мають ще підкатегорії. При визначенні категорій топонімів враховувався контекст перейменування та, за наявності, пояснювальна записка від топонімічної комісії.

Діаграма 3. Тематика перейменованих вулиць (у %)

Перша найбільша категорія «персоналії» поділяється на підкатегорії: постаті, пов'язані з містом Дніпро, Україною та світовою історією (таблиця 1). До останньої, зокрема, належать астронавти Алан Шепард та Ніл Армстронг, національні герої Ян Гус та Джузеппе Гарібальді, королева Великої Британії Єлизавета II, журналіст Гарет Джонс, який вперше публічно свідчив про Голодомор 1932–1933 рр. У підкатегорії «Україна» достатньо багато постатей, пов'язаних з добою козацтва та XIX ст. З міською історією пов'язані імена діячів іноді забутих або маловідомих, шанування та пам'ять про яких повертається через топоніми. Серед них борець за незалежність В. Макух, архітектори О. Красносельський і В. Самодрига, Праведник народів світу Я. Ходоровський, благодійниця Н. Алексеєнко, просвітянин В. Біднов та «останній» лоцман Г. Омельченко.

Таблиця 1. Персоналії та підкатегорії

Персоналії	Кількість	%
Дніпро	100	35,1
Україна	171	60,0
Світ	14	4,9
РАЗОМ	285	

Варто окремо відзначити тематику російсько-української війни, яку ми не виділяли в окрему категорію. Серед персоналій – воїни, які віддали своє життя за Україну: О. Кукурба, О. Оксанченко, В. Сліпак, О. Черніков та ін. До цієї ж теми можна віднести низку назв з наступної категорії «історія України». Так виникли назви вулиць Азовсталі, Айдарівська, Вартових неба, Волонтерів, Піхоти короля, 25-ї, 93-ї, 128-ї бригад Збройних Сил України, Національної гвардії, Українських воїнів тощо. Серед інших тем цієї категорії – боротьба за

незалежність у ХХ ст. – Героїв Крут, Героїв УПА, Січових стрільців, Холодноярська; козацька тематика – Зимівницька, Куренівський, Січовий, Сотницька тощо.

Доволі важливою темою топонімів є місцева традиція урбонімів та місцевостей. Місто Дніпро має історію, закорінену в ранньомодерну добу XVI–XVII ст., підтвердження чому є в існуванні на теренах сучасного міста залишків кількох фортець, історичних торгових шляхів, переправ, що залишили свій слід у мережі вулиць, забудов та сучасних переправ через річку. До таких назв відносимо: житлові масиви Ломівський та Кам'янський, Мануйлівський проспект, Новокодацький район, вулиці Брилів шлях, Фортечна, Чумацька. Але й топонімія Катеринославського періоду теж є достатньо помітною – Воскресенська, Озерний майдан, Старокозацька, Старомостова, Троїцька та Успенська площі, Чечелівський район та вулиця. Такі назви підтверджують закоріненість міста в історії та продовжують тяглість традицій.

Поширеною в місті є тематика географічних назв українських та європейських (таблиця 2). Серед українських часто зустрічаються саме ті назви населених пунктів, які постраждали від російської-української війни або чинили героїчний опір окупантам – Авдіївська, Волновахи, Гостомельська, Ірпінська, Попаснянська. Цікаво, що ми не виявили назв, пов'язаних з іншими регіонами світу, але й європейські назви мають в основному центральне і східноєвропейське походження. У переважній більшості це назви, пов'язані із союзниками України – Вільнюська, Краківська, Латвійська, Польська, Фінська, Хорватська. Бельгійська радше названа через внесок бельгійських інвесторів у розвиток міста наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Таблиця 2. Географічні назви та підкатегорії

Географічні назви	Кількість	%
Україна	93	85,3%
Європа	16	14,7%
РАЗОМ	109	

Певне місце у дніпровській топоніміці займають господарсько-побутові та природні назви – Вільхового лісу, Зернова, Лавандова, Пасічна, Рушнікова, Шовковична. Вулиці з подібними назвами зазвичай зустрічаються й в інших містах, у Дніпрі – це переважно невеликі вулиці у віддалених від центру районах.

Найбільш тематично різноманітною є категорія «інші». Сюди увійшли ті топоніми, які важко виділити в окремі категорії – наприклад вулиці

Гармонійна, Затишна, Містечкова, Порозуміння, Спокою, Шабельна, Яскрава. Також тут єдиний з топонімів, що відноситься до світової історії – вулиця Празької весни.

Категорія «релігія» одна із найменших, яка включає вулиці Івана Купала, Мечетну, Юрія Переможця, житловий масив Покровський та однойменні станцію, провулок і вулицю.

Підсумовуючи вищесказане, бачимо, що за 2014–2023 рр. перейменовано було всього 26 % топонімів від наявних у місті. Тематика нових назв вулиць, провулків, площ переважно стосується історії, культури та географії України в загальному та місцевому контекстах, якщо поєднати категорії «персоналії», «історія України», «географічні назви». Понад 15 % назв складає місцева топоніміка, що також є важливим показником того, що місто повертається до власних витоків козацької та катеринославської доби. Загалом топонімічна історія міста потребує подальшого ретельного дослідження.

Бібліографічні посилання

1. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 25.10.2023).
2. Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> (дата звернення: 25.10.2023).
3. Історія міста Дніпропетровська / ред. А. Болебрух. Дніпропетровськ, 2006. 596 с.
4. Лазебник В. И. Неизвестный Екатеринослав. Дніпропетровськ: «Дніпрокнига», 2012. 448 с.
5. Сайт Дніпровської міської ради. URL: <https://dniprorada.gov.ua/> (дата звернення: 25.10.2023).
6. Старостин В. Улицы Днепра. Серия Города Украины. Харьков: Фолио, 2018. 314 с.
7. Чирук С. Козацькі витoki Дніпра (місто трьох переправ). Дніпро: Герда, 2023. 112 с.

Наукове видання
Мова видання – українська

«ІСТОРІЯ ДНІПРОВСЬКОГО НАДПОРІЖЖЯ»

XIII Дніпропетровська обласна
історико-краєзнавча конференція
27–28 жовтня 2023 р.

Матеріали доповідей

Видавець «ФОП Середняк Т.К.», 49000, Дніпро, 18, а/с 1212
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4379 від
02.08.2012.

Ідентифікатор видавця в системі ISBN 8139
49000, Дніпро, 18, а/с 1212
тел. (096)-308-00-38, (056)-798-04-00
E-mail: 7980400@gmail.com